

НЕКЕ САВРЕМЕНЕ ОЦЕНЕ ИДЕЈА И СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПОКРЕТА СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

О Светозару Марковићу је много писано и пре и после првог светског рата. Његове идеје и социјалистички покрет третирали су са разних аспеката, политичких опредељења аутора, као и политичких потреба и мотива. Најчешће је писано о појединим питањима којима се и он бавио: о националном питању на Балкану, државном уређењу Србије или самоуправном програму. Затим, и о многим другим ⁽¹⁾.

Делом Светозара Марковића бавили су се и активни политичари у публикацијама намењеним другим проблемима од историјског или савременог значаја (као: Јаша Продановић, Драгиша Стојановић и други). Професор др Мирослав Борђевић наводи: „У борби за Светозарево наслеђе оне (тј. његове идеје — Р. Г.) су сврставане уз разне покрете, и тако раздвојене постајале су аргументи социјализма и радикализма, револуције и реформи, прогреса и реакције“ ⁽²⁾.

Међу делима о Светозару Марковићу најзначајније су монографије Слободана Јовановића и Јована Скерлића (објављене први пут 1903. и 1910) ⁽³⁾. Слободан Јовановић је потценио покрет, а идеје је одбацио као утопистичке. Насупрот томе Скерлић је истакао њихов велики значај и неоспоран друштвено-политички утицај, уз извесне резерве и према „утопизму“ Светозара Марковића.

*

После ослобођења оживљава интересовање за Светозара Марковића („оца социјализма у Србији“) ⁽⁴⁾ — пошто и „наш савремени социјали-

(1) Драгиша Лапчевић: *Период Светозара Марковића. Историја социјализма у Србији*. Београд, 1922.

Веселин Вукићевић: *Светозар Марковић, идеолог сељачке класе*. Нова Европа, XI — 1925.

Јован Жујовић: *Утицај Светозара Марковића на школску омладину*. Буктиња, II — 1925.

Д. Јовановић: *Светозар Марковић као друштвени реформатор*. Нова Европа, XI — 1925.

Веселин Маслеша: *Фрагменти о Светозару Марковићу*. Наша стварност, 1938, бр. 13—14. *Светозарева Србија на Истоку*. Уметност и критика, I — 1939.

(2) Светозар Марковић: *Париска комуна и Интернационала*. Београд 1965. Издање Нолта. Из предговора стр. 25.

(3) *Политичке и правне расправе*, I, Београд, 1932.

Друго издање Скерлићеве књиге (*Светозар Марковић, његов живот и рад и идеје*) Београд, 1922.

(4) Из Увода Петра Стамболића („Светозар Марковић“) — у *Сабраним списима*, I, стр. XII.

стички развитак даје многим његовим схватањима, посебно излагањима о самоуправи, велики и актуелан значај“ — како је наведено у *Предговору* редактора *Сабраних списа* Светозара Марковића, који су објављени у издању београдске „Културе“ (од 1960. до 1965) ⁽⁵⁾.

„Култура“ је објавила већ 1945. студију Веселина Маслеше *Светозар Марковић* (у редакцији Р. Зоговића — написана иначе пре другог светског рата).

Полазећи од Лењинове поставке да сваку историјску појаву треба ставити у одређене историјске оквири и анализирати је повезано са конкретним историјским околностима, Маслеша отпочиње своје излагање о Марковићу анализом процеса развитка првобитне акумулације капитала у Србији, отворене устанцима Срба за ослобођење. Користећи се и општим ставовима Маркса о процесу првобитне акумулације капитала, наиме, да је „њезина историја у свакој земљи друкчија и разне њене фазе теку друкчијим редом и у различитим историјским епохама“ ⁽⁶⁾ — Маслеша закључује да је овај процес „карактеристичан“ за Србију „по томе што се путем насиља и политичке власти вршила акумулација капитала...“ ⁽⁷⁾. Затим, по његовом мишљењу, „класу експлоататора“ је представљала „бирократија, заједно са „отменим трговцима“, која „акумулира“ капитал и односи скоро сав сељачки вишак вредности“ ⁽⁸⁾. И, пошто је због тога морало да дође до „супротности између бирократије и народа“ („између бирократије и сељаштва“) Светозар Марковић је у те „супротности хтео да транспонује супротности рада и капитала, проширујући том приликом појам најамног радника на радног човека уопште, појам капиталисте на непроизводног човека уопште“ ⁽⁹⁾. При том, Маслеша сматра да „ова транспозиција није само схематско преношење научених фраза са запада“, него да она „има основа у српској стварности првобитне акумулације, само што је Светозар није историски схватио — што је његова грешка“ ⁽¹⁰⁾. И због тога што је бирократија добила историјску улогу у процесу првобитне акумулације, услед друштвено-економске неразвијености Србије, Маслеша претпоставља да је из тих разлога „Светозар Марковић критиковао бирократију не само као управну и политичку категорију, него и као економску категорију, уочавајући њену улогу у капиталистичком развоју Србије“ ⁽¹¹⁾. Али, даљи Маслешин закључак је да је „у питању бирократског система у Србији Светозар... грешио у предлозима решења тражећи укидање бирократије уопште, а његови критичари су грешили што уопште нису схватили значај бирократије као економске категорије“. Зато је Светозар Марковић, наводно, „то (и) измислио да би могао да оправда свој став о крајњем уређењу државе, свој став о народним самоуправама“ ⁽¹²⁾

(5) Из *Предговора редакције*, I, стр. XIII.

(6) Карл Маркс: *Капитал*, I, стр. 743. Издање „Космоса“, Београд 1933.

(7) В. Маслеша: „*Светозар Марковић*“, стр. 15.

(8) *Исто*, стр. 29.

(9) *Исто*.

(10) *Исто*.

(11) *Исто*, стр. 75.

(12) *Исто*, стр. 75—76.

Затим, Маслеша наводи да „без обзира на то да ли сматрамо да се Светозарев утицај прецењује и да се „уколико га је било не може сматрати као благотворан“, како то мисли Слободан Јовановић, или пак да је његов покрет „бујао као горски поток у пролеће“, како то држи Јован Скерлић, или пак да је „извршио на друштвени и политички покрет у Србији већи утицај него ма који појединац пре и после њега“, како тврди др Драгољуб Јовановић, — Светозар Марковић је за свега седам година рада *створио један покрет и остварио један утицај*“ (13). (Подвукла Р. Г.).

Што се тиче „социјалистичког рада“ Светозара Марковића, Маслеша га сматра „пионирским“, те зато и „са врло много заблуда, врло много погрешних ставова и оцена, са врло много априорних и научених формула и решења“. Међутим, и поред тога, и „баш због тога што је пионирски“, по његовом мишљењу он се не може у својој целини квалификовати као утопистички, како то чини Слободан Јовановић... супротстављајући овај... „практичном социјализму“, а не научном“ (14). Зато, мада сматра да су „многе његове поставке потпуно одбачене, многе даље развијане и продубљиване“ остаје као „трајно, и што никакво време и никакав нови развој науке неће моћи да поништи или умањи... њихов историјски значај, који се може сажети у реченици да је Светозар Марковић био први човек у Србији који је приступио једном тешком и мучном и напорном раду за преображај друштва, борби за остварење социјализма“ (15).

Маслешина студија о Светозару Марковићу спада у област публицистике, писана иначе са „марксистичких позиција“, како је неки писци оцењују. Службо се углавном делом Слободана Јовановића о Светозару Марковићу, уз интерпретацију делова из неколико Марковићевих чланака (поред *Србије на Истоку* наводе се још четири чланка). Међутим, нека Маслешина уочавања су од општијег значаја, и то: карактерисање бирократије у Србији XIX века као „економске категорије“ и његова *резервисаност* у погледу оцењивања Марковићевих социјалистичких идеја („у целини“) као утопистичких.

Држећи се извесног редоследа — по годинама објављивања — може се поменути да је *Уређивачки одбор* часописа *Наша књижевност* један свој број, у 1946. год. посветио Светозару Марковићу поводом стогодишњице његовог рођења (16). Најпознатији оновремени и неки савремени писци су писали о Светозару Марковићу као „птици буре“ — какав је наслов своме есеју о Светозару Марковићу дала Исидора Секулић. У низу натписа, и уз песме Давича, Миндеровића, Душана Костића, истиче се велики значај његових идеја и покрета у сваком случају његова борба за бољи живот свога народа. Милан Богдановић наводи, поред осталог: „У том свом активитету који се неминовно морао разграђивати и на друге планове живота, Светозар Марковић је кретао велика, судбоносна питања наше народне битности, тражећи им решења у правцима својих идеја“ (17). (Подвукла Р. Г.).

(13) *Исто*, стр. 56.

(14) *Исто*, стр. 83.

(15) *Исто*, стр. 83—84.

(16) *Књига трећа*, септембар—децембар 1946, Београд.

(17) *Исто*, стр. 6.

Током следећих година објављују се, све чешће, расправе о Светозару Марковићу, његовом животу и раду, или монографије, и даље о појединим питањима која је, у своје време, и сам покретао. Осим тога, у већини радова из историје Србије XIX века даје се, мање или више, одговарајуће место Светозару Марковићу, било да се ради о књижевности, општедруштвеним односима, или, нарочито, о развоју „социјалистичке мисли“. На том плану могу се навести и ове публикације и дела: Илије Кеџмановића — *Вук — Његош — Светозар Марковић* („Свјетлост“, Сарајево 1949); Јована Вулевића — *Светозар Марковић у Крагујевцу* („Свјетлост“, Крагујевац 1952); Др Драгослава Јанковића — *О политичким странкама у Србији XIX века* — где се, на више страна, уз одговарајућу документацију, анализирају појава и друштвени утицај социјалистичких идеја Светозара Марковића, као и реакције и отпор владајућих, посебно на Марковићеву критику друштвено-економских и политичких односа у Србији (18). Затим, значајно је дело др Димитрија Продановића, *Схватања Светозара Марковића о држави*, где се детаљно износе његове концепције о замишљеном државном уређењу Србије. Уз ширу научну анализу тих концепција и повезивање истих са историјским условима у којима су се јављале, др Продановић указује на утицаје — у земљи и са стране — који су условљавали и њихову појаву (19).

Поред наведених монографија објављивани су и посебни, „одабрани“ чланци Светозара Марковића за одређену потребу, уз предговоре и уводе редактора (као: *Светозар Марковић*, приредио др Бошко Новаковић — школска библиотека) (20) итд. итд.

Поводом „120 годишњице Марковићевог рођења“ Александар Тодоровић је објавио већи рад, под насловом: *Етичка схватања Светозара Марковића* — „чије се социјалистичке и етичке идеје реализују у нашем југословенском социјалистичком друштву“ — по његовом мишљењу (21).

Од послератних издања која би се могла издвојити по оценама социјалистичког покрета и идејама Светозара Марковића, значајна су ова дела: *Наша филозофија у борби за социјализам* од др Душана Недељковића (22), *Историја политичке мисли у Србији XIX века* од др Васе Чубриловића (23), и *Предговори* др Мирослава Борђевића издањима неких одабраних списа и чланака Светозара Марковића објављени у његовој редакцији (24).

Професор др Душан Недељковић, дајући шире и обухватније анализе у оквирима своје теме, укључује Светозара Марковића у раднички покрет Србије, који је, како наводи, већ „од Светозара Марковића... водио борбу да усвоји и у живот примени филозофију марксизма“ (25). За-

(18) Издање „Просвете“, 1951, Београд.

(19) Београд 1961. (Докторска дисертација).

(20) „Свјетлост“. Сарајево 1962.

(21) Из *Предговора*, Издање Новинске установе „Тимок“, Зајечар, 1966, стр. 7.

(22) Издање: „Српског филозофског друштва“, Београд 1952.

(23) Издање: „Просвете“, Београд 1958.

(24) Светозар Марковић: *Из политичких списа и преписки*. Издање „Свјетлост“, Сарајево, 1952. и *Париска комуна и Интернационала*, „Нолит“, 1965.

(25) Поменуто дело др Душана Недељковића, стр. 16.

тим, да је „појава социјализма у Србији имала специфичан облик и свој специфичан садржај, — верно борбено, револуционарно формулисан у погледима Светозара Марковића“, а који је „револуционарну „поуку“ извлачио из српске револуције“, и уз то „критички револуционарно се ослањајући још на два извора својих погледа, на револуционарни демократизам Чернишевског и Русије с једне стране и с друге стране нарочито на учења Марксове Интернационале, чији је био први коресподент за читав Балкан“⁽²⁵⁾. Због тога, како се даље наводи, „ако социјалистички покрет од седамдесетих година до краја XIX-ог века, са Светозаром Марковићем на челу, прихвата револуционарно наслеђе српске револуције Првог и Другог устанка, дајући му нов социјалистички садржај, онда је овај социјалистички покрет с друге стране херојска ковачница у којој ће оштром борбом и толиким жртвама бити коначно искована до краја доследна марксистичка партија пролетаријата и радних маса народа, револуционарна Српска социјал-демократска партија Димитрија Туцовића, Радована Драговића и Душана Поповића“⁽²⁷⁾.

Очевидно је да проф. Недељковић сматра покрет Светозара Марковића првом кариком у ланцу оног друштвено-политичког и идејног кретања које је водило ка остварењу пролетерске партије у Србији на марксистичким идеолошким поставкама, како се показало онда кад је основана (1903).

Међутим, иако проф. Недељковић истиче да је Светозар Марковић, „критички, револуционарно конкретно, стваралачки схватио социјализам“ откривши, између осталог, „српском народу законити пут његова ослобођења револуцијом по садржају социјалистичком, а по форми национално-ослободилачком“ — не пропушта да укаже, и на овом примеру, *подређеност и зависност* домета идеологија од историјских околности и степена развитка друштва, констатујући да су и „погледи“ Светозара Марковића „понели на себи многе ограничености не само његова времена, већ и места и услова ...“ у којима је деловао⁽²⁸⁾.

Проф. др Васа Чубриловић посвећује у свом делу одвојен одељак Светозару Марковићу, под насловом: *Светозар Марковић — почетак изградњавања социјалистичке мисли у Србији*, поред тога што се увек дотиче његових идеја и онда кад се бави програмима грађанских политичких партија и група, које су формиране пре и после њега.

У интерпретацији и оцени идеја и покрета Светозара Марковића проф. Чубриловића значајне су поред осталих, ове особености:

— *Прилаз* оцењивању утицаја који су допринели формирању одређених убеђења код Светозара Марковића о уређењу државе и друштва на социјалистичким основама, са много више ширине него други историчари који су о томе писали. Тако, истиче — насупрот Слободану Јовановићу — да „...није суштинско у значају Светозара Марковића колико је он и од кога примио своје идеје“, као и да „није одлучујуће да ли има један изграђен, логично повезан мисаони систем“, односно, „да ли је био више соци-

(26) Исто, стр. 64.

(27) Исто, стр. 68—69.

(28) Исто, стр. 72.

јалиста утописта, револуционарни демократа или марксиста...“, већ то што „*први подвргава озбиљној научној критици развитак друштва и државе у XIX веку*“, узимајући „методе и начине ове критике... из друштвених наука свога доба: из социологије, историје и народне економије“. Због тога сматра Светозара Марковића „највећим социјалним реформатором Србије XIX века и у теорији и у пракси“ (29).

Подвлачење утицаја остатака „патријархалног друштва“ на Светозара Марковића у домену његових предлога о друштвено-економским променама у Србији на самоуправним, односно демократским основама. (Јер, „од тога друштва — каже проф. Чубриловић — сачувало се много све до половине XX века у нашем селу...“) (30).

Вероватно да је проф. Чубриловић овим наводима настојао да подвуче колико је Светозар Марковић био човек свога времена, а његова „социјалистичка мисао“ више продукт друштвено-економских и политичких прилика и класних односа у Србији, а мање идејних утицаја са стране.

Узев у целини, у излагању проф. Чубриловића о Светозару Марковићу, поред примедба на неке његове идеје, битне су констатације: да се Марковић, при критиковању постојећег стања у Србији, „служио претежно методом дијалектичког и историјског материјализма“. Због тога, та критика и остаје оно што је најважније, необориво и трајно код Светозара Марковића (31).

Два поменућа предговора проф. др Мирослава Борђевића представљају најсажетије оцене о Светозару Марковићу и његовој улози и месту у политичкој историји Србије XIX века.

У првом предговору, под насловом: *Политички погледи Светозара Марковића* — проф. Борђевић истиче да су „стваралачко дело“ и „политичке борбе толико богате, да у наслеђу које нам је његов покрет оставио преовлађује позитиван и трајни допринос борби напредних друштвених снага“, мада „саме путеве борбе којима ће се... циљеви у стварности доствизати Марковић у потпуности није сагледао...“ (32).

Затим, проф. Борђевић наводи да Марковић „свој програм политичких и друштвених преображаја жели да заснује на *реалним околностима и снагама друштвеног и политичког развитка Србије* и упушта се у његово дубље изучавање. Јасно сагледа неостварене циљеве револуционарних национално-ослободилачких борби српског народа с почетка XIX века, и у њиховом продужетку види први услов за остварење даљег друштвеног напретка, борбе за социјалистички преображај“ (33).

Што се тиче утицаја на формирање Марковићевих политичких ставова и идеолшке оријентације, проф. Борђевић сматра да би „*потпуно било погрешно схватити године проведене у иностранству само као године Марковићевог теоретског изграђивања*, изучавати идејне утицаје којима је био подложен, а занемарити његов већ тада активан однос према политичким догађајима у Србији“. Јер, „идеје које је Марковић усвајао, усвајао их је

(29) *Поменуто дело*, стр. 276.

(30) *Исто*, стр. 318.

(31) *Исто*, стр. 313.

(32) *Из поменутог Предговора*, стр. 8.

(33) *Исто*, стр. 11.

са гледишта потребе и путева политичке делатности у Србији". Отуда, како се даље наводи, и „његови погледи, у оном што је за њих битно, не представљају слабе копије савремених европских револуционарних струјања, већ даћи логичан корак у развоју друштвено-политичких мисли у Србији, потпомогнут упознавањем са револуционарним струјањима у Европи. Стога су Марковићеве критике политичких стремљења у Србији и обележавање праваца политичке борбе напредних снага од битног значаја за историјску оцену његових погледа" (34).

И на крају, проф. Борђевић закључује да је „Марковић превазишао своје време, антиципирајући проблематику која је од непосредног и живог интереса у нашим данима. Мада се освртао на прошлост, и за свој програм тражио поткрепе и аналогije у ранијим формама... („идеализирајући конкретне политичке установе прошлости" — општинску својину и породичну задругу Р. Г.) Марковић је у својим излагањима о питању самоуправе додиривао битне проблеме организације народне власти, због чега изучавање Марковићевог наслеђа данас добија особити значај. Темелним изучавањем ових питања уједно би се у потпуности разграничио Марковићев програм од доцнијег радикаског програма и указало у чему је, конкретно, фалсификовање Марковићевог програма баш што се тиче овог важног питања о самоуправи". (Подвукла Р. Г.).

У другом *Предговору* под насловом: *Реч више о Светозару Марковићу и одјеку Париске комуне у Србији* (35), проф. Борђевић допуњује своја ранија излагања са закључцима општијег карактера.

Тако, проф. Борђевић наводи да је Светозар Марковић „у друштвене идеје ушао преко србијанских либерала, а у друштвени живот преко омладинског покрета, да би кроз оштре борбе са либералним вођама обележио свој пут" (37). Тај „пут" је „ношен основним, битним и доживљеним са знањем: да у Србији влада режим насиља, да народ кад-тад мора остварити право да сам собом управља, у чему и јесте главно друштвено и политичко питање; да се то питање практично своди на односе радника и верадника, а да се нигде где људи раде не може одбацити радничко питање, јер је оно практично а не филозофско" (38). И, „управо стога што је био пуна животна личност, Светозар је и могао са мислима, које по некој уобичајеној формули, припадају домену филозофије или науке да закорачи у свакодневне животне борбе". — Јер, „то су и једине борбе у којима идеје нестају или постају стварност, у којима се људи сврставају за друштвени прогрес или реакцију, ма колико уображавали да се само одређују за одређени филозофски правац или начело" (39). Зато је, „сила Светозарева гласа, када је по повратку у Србију (са школовања у иностранству 1870. Р. Г.), без икаквог предаха својим речима придружио и своје дело, била онај дубоки подстицај који је навео савременике да развоје Србију пре Светозара од Србије у којој је Светозар почео да делује

(34) Исто, стр. 21.

(35) Исто, стр. 47.

(36) Св. Марковић: *Париска комуна и Интернационала*, „Нолит", 1965.

(37) Исто, Из Предговора, стр. 14.

(38) Исто, стр. 11—12.

(39) Исто, стр. 19.

и својим делом мења“ (40). „То рабање нечег суштински новог у Светозаревој појави у тој мери је импресионирао савременике да су за Светозара везивали и саму појаву речи социјализам у Србији...“ (41).

Чланци Светозара Марковића о Комуни су изазвали велику „узбуну“ у Србији, пошто је према речима Драгише Станојевића, „он био јунак да високо дигне црвени барјак социјализма, и то баш онда, кад због пада Париске Комуне, за социјалисту другог имена не беше до паликућа“ (42).

У тој „узбуни“ је отпочела тако оштра борба против Светозара Марковића, због његове одбране Комуне, да је изгледало, „да је револуција у Београду“, а не у Паризу (43).

Владимир Јовановић (либерал од 1858. Р. Г.) ће писати тада о „бунцању“ Светозара Марковића, који „у својној ватруштини... сиромас припића и разне таборе и црвене барјаке у средини младог српства, које целокупно једним духом дише...“ итд. На то ће Светозар Марковић реаговати: „Г. Јовановић не види никакву радничку класу у Србији и назива моју борбу за радничку класу у Србији *дон-кихотском*... За мене опет постоји та класа... и осим борбе за ту класу за мене не постоји никаква друга политичка ни друштвена борба у Србији као ни у Европи...“ (44).

У излагању проф. Борђевића је интересно и оцењивање одношења према „Светозаревом наслеђу“ оних који су се њиме бавили, као и тумачење односа Светозара Марковића према Марксу и Интернационали.

Наиме, пошто је у „Светозарево време Маркс увелико дограђивао своје животно дело, а Интернационала практично манифестовала снагу међународне пролетерске борбе“, како каже проф. Борђевић, — у „теоретским анализама Светозаревих схватања... износило се све оно што је немарксистичко, утопистичко, што је Светозара сводило на револуционарног демократу, или нешто слично, у сваком случају врло далеко од научног социјализма“.

Међутим, не поричући „чињеницу да Светозар идејно није достигао савремену друштвену мисао“ („коју уосталом нису достигли ни многи други борци и покрети“, а што „стање у Првој интернационали најбоље о томе сведочи“), проф. Борђевић сматра да то у овом случају и није најбитније. Односно, да је „много битније питање како се Светозар *приближио* тој мисли“ и „*како је у име својих погледа стао са револуционарном силином на браник најнапреднијих светских остварења — Комуне и Интернационале*“ (45).

На то питање долазе одговори, нови и прихватљиви: „Кроз Светозареве социјалистичке формулације увек су пробијала његова особена схватања, израсла над особеним условима Србије, њеним друштвеним односима и условима за друштвени развитак. Врло често Светозар *добро разуме Маркса, али као да тражи једнака права* револуционарног преображаја и

(40) Исто, стр. 18.

(41) Исто, стр. 12.

(42) Исто.

(43) Исто.

(44) Исто.

(45) Исто, стр. 27.

(46) Исто, стр. 28.

за друштвено неразвијену Србију. Када чак говори о „једностраности Маркса“, не говори то да би одрицао социјализам, већ да би и неразвијеној Србији потврдио право на социјализам“ (46). Или, другим речима, „Светозара је у сопственом замаху скучавало то што пут у социјализам у Србији није могао да сагледа кроз борбу пролетаријата са буржоазијом. С обзиром на друштвени састав Србије, у којој је над друкчијим класним односима видео појаве оштрих супротности, жели да модификује законитости друштвеног напретка, да обележи шири простор за њихово дејство“. И затим, „била је то начелна одбрана револуционарног програма за Србију с обзиром на њене друштвене снаге...“ (47). (Подвукла Р. Г.).

Познате концепције Светозара Марковића о могућности „прескакања“ капитализма у Србији и прелаза на социјализам уз претходну колективизацију у пољопривреди „које као да формално супротстављају Светозареве идеје Марксовим“, по речима проф. Борбевића, само „указују да Светозар до њих није дошао одричући се Марксовог учења, већ настојећи да га на неки начин и што пре примени на Србију“ (48).

Закључак је, да при оцењивању Марковићевих „мисли и дела, не треба поћи од слабости, која се може видети у Светозаревом недовољном разумевању Маркса, већ од Светозареве снаге којом је учинио велики корак ка Марксу, ка радничком покрету, корак какав нико у Србији пре њега и у његово време није учинио“. Јер, „идејне слабости Светозару Марковићу нису сметале да својим делима нађе правилну оријентацију у револуционарној пракси“. Једно од тих „великих дела“ је и покретање Раденика, (првог листа са социјалистичком идеолошком оријентацијом на Балкану). Тиме је „један историјски субјекат“ („негиран у Србији“) „добрио... своју афирмацију кроз одбрану Комуне, као исторјиске праксе одлучивања маса о самим себи“ (49). (Подвукла Р. Г.).

На крају, може се поменути да је један Американац В. Д. Меклелан (Woodford D. MacLellan) (професор историје на Вирџинија универзитету) написао књигу о Светозару Марковићу (50).

*

У наведеним оценама покрета и идеја Светозара Марковића уочљиве су неке констатације које обележавају нов, савременији приступ њиховом тумачењу:

— прво, везивање рабања тих идеја код Светозара Марковића много више за околности у којима се србијанско друштво налазило у његово време — за економске, политичке и класне односе — него за утицаје „са стране“, који су га, наводно, оријентисали да тражи решења у примени оновремених социјалистичких концепција о уређењу државе и друштва и на Србију;

(47) Исто, стр. 28—29.

(48) Исто, стр. 29.

(49) Исто, стр. 30.

(50) Woodford D. MacLellan: *Svetozar Marković and the origins of Balkan socialism* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1964, стр. 308).

— друго, подвлачење *континуитета* у развоју „социјалистичке мисли“ и покрета у Србији, почев од Светозара Марковића као „зачетника“, до оснивања Социјалдемократске радничке партије Србије (мада има и супротних ставова, тј. да није било тог континуитета);

— треће, истицање Марковићевог гледишта о *посебном* путу настанка и развојка социјализма у Србији: кроз револуцију, по форми националноослободилачку, а по садржини социјалистичку;

— четврто, разматрању политичког програма Светозара Марковића прилази се са *марксистичких* идеолошких ставова — или се такав прилаз наглашава — сходно поменутим Лењиновим речима да „безуслован захтев Марксистичке теорије, при анализи ма ког социјалног питања, јесте његово стављање у одређене историјске оквире...“⁽⁵¹⁾.

Међутим, и поред настојања на савременијем приступу идејама и покрету Светозара Марковића, недостају прецизнија одређења шта је све у томе *утопистичко*, а шта *научно* и „од савременог значаја“, поред самоуправног програма у коме проф. Борђевић исправно види „облик организације народне власти“.

У делима старијег датума, посебно у делу Слободана Јовановића о Светозару Марковићу, највише је критикована његова претпоставка — као утопистичка — о могућности „прескакања“ капитализма у Србији. („... једно друштво може преобразити своје газдинство основано на малој својини и увести најсавршенију машинску производњу, а да не мора пролазити кроз „дургаторијум“ капиталистичке производње“⁽⁵²⁾).

При томе су занемарене оградe Светозара Марковића у истицању ове могућности, који каже: „Изостало је само једно устројство, које се у клици налази у патријархалној општини: устројство за заједнички рад у производњи, поделу и размену. Рад за насупни хлеб — још остаје приватна ствар сваког појединца. Ово економско устројство управо и јесте нешто најтеже и најзаплетеније; зато оно остаје као *последњи ступањ* општинске организације, коју општина треба да постигне. То и јесте *крајња мета* друштвеног уређења („*идел будућности*“ коме треба тежити“) — но ми то за сада остављамо на страну“⁽⁵³⁾.

Имајући у виду *одлагање* реализовања ове идеје „за будућност“ — или, како каже, „кад се стекну услови“ — коју Светозар Марковић није временски одредио, може се приметити: с једне стране занемаривање чињенице да процеси развојка друштва не стоје у месту, те српски народ мора да дође до те *будућности* кроз капиталистички начин производње (и не би се могао „спасити од пролетаријата“ — што је и био циљ истицања ове идеје), а с друге стране, савремени старт, полазне друштвено-економске основе у изградњи социјализма у многим крајевима света га не демантују. Јављају се, наиме, у најразличитијим условима — и у далеко заосталијим од оних у Србији XIX века — пошто претходна колонијална владавина није стигла да, у неким од њих, разори чак племенско уређење. Према томе, очевидно је да је при истицању ове идеје занемарена једна

(51) В. И. Лењин: *Избрана дела* књ. 8, издање „Културе“, Београд 1960, стр. 368.

(52) *Сабрани списи*, књ. IV, стр. 144—145.

(53) *Исто*, књ. III, стр. 300.

историјска неопходност од стране Светозара Марковића, с обзиром на степен привредног развоја и класну констелацију у Србији — и капиталистичку епоху — док се на ширем плану идеји може дати и визионарски значај у том смислу што је, при стицању одређених унутрашњих и спољно-политичких услова у једној земљи, таква скоковитост могућа. Енгелс је писао — само две године после смрти Светозара Марковића (1877) — да је већ *тада* „достигнут ступањ“ када „управљање од стране неке посебне друштвене класе, постаје не само излишно, него постаје препрека за економски, политички и интелектуални развитак“. При томе је имао у виду западноевропске земље и обнављање привредних криза капиталистичког начина производње у једнаким временским размацима. А затим, процена је дата после констатације да „откако се у историји појавио капиталистички начин производње, од тада је преузимање целокупних средстава за производњу од стране друштва често лебдело пред очима како појединаца, тако и читавих секта, као више или мање нејасан идеал будућности“, с тим, што „то преузимање је могло постати могућно и историјски нужно тек кад су постојали стварни услови за његово спровођење“, тј. „економски“. И по Енгелсу, „тај ступањ је данас достигнут“ (1877, кад је објављено дело у коме се ово наводи) ⁽⁵⁴⁾.

Светозар Марковић је долазио до истих закључака. Подруштвљавање средстава за производњу је везивао за „сасвим други степен образованости“ народа у Србији (од кога смо „ми још доста далеко“) — те је тако дошао у контрадикцију одлажући „прескакање“ капитализма за будућност, а не водећи рачуна о даљим друштвеним кретањима. Међутим, и парадокс је очевидан: Енгелсова предвиђања из 1877. год. се нису реализовала — још увек су „визија будућности“ за део света за који је везивао своје претпоставке — док су се идеје Светозара Марковића о могућности индустријског развоја „без капиталиста“ делимично оствариле: прва социјалистичка револуција је избила у земљи у којој је преовлађивала натурална привреда ⁽⁵⁵⁾ а у току педесетогодишњег социјалистичког развоја повећао се број индустријских радника од неколико стотина хиљада на око 50 милиона.

Светозар Марковић се ослањао и на неадекватне носноце у својим замишљањима о економским преображајима у Србији — не селаштво — пошто радничке класе није било. Насупрот томе, организовао је занатске задруте и увиђао неопходност покретања одговарајуће социјалистичке странке која би имала да спроведе његов економско-политички програм ⁽⁵⁶⁾.

Према томе, очевидна је сложеност одређивања карактера идеја и концепција Светозара Марковића, посебно данас при толикој разноликости путева и метода изграђивања социјализма у савременом свету. Отуда би, можда, било на месту пледирање проф. др Мирослава Борђевића да није битно колика су *одступања* Светозара Марковића од Маркса, већ у којој се мери *приближио* марксистичком погледу на свет у тражењу решења за

⁽⁵⁴⁾ Ф. Енгелс: *Развитак социјализма од утопије до науке*, „Култура“, Београд, 1957, стр. 57—58.

⁽⁵⁵⁾ В. И. Лењин: *Развитак капитализма у Русији*. Издање — „Културе“, Београд, 1958.

⁽⁵⁶⁾ *Програм из 1873. Сабрани списи*, књ. III, стр. 235.

укидање материјалне беде и друштвене и политичке деградираности сељаштва, без обзира на могућности њиховог реализовања у датим околностима. Идеје се рабају, код појединаца и група, из друштвено-економских и политичких услова, као и под утицајем идејних кретања у свету, као што им и границе остварљивости одређују ти исти услови, разуме се, на различитим нивоима развијености. Отуда, чак и ако би се прихватила оцена о чисто механичком преношењу идеја из развијених средина у неадекватну, од стране Св. Марковића значај им због тога не би био мањи с обзиром на неминовну повезаност и међусобне утицаје различитих друштава у најразличитијим доменима: науке, уметности, друштвеног уређења, итд. Ако би биле и *потпуно* неприхватљиве у датом тренутку, што је тешко замислити, дејство ће им само бити успорено, протезаће се на дужи временски размак и постепено прилагођавати у мери у којој се могу применити с обзиром на специфичности развоја сваке земље посебно. Светозар Марковић је неоспорно „друштвени реформатор“ и „један европски образован социјалиста“ — што је морао да призна и Слободан Јовановић — са не мањим утицајем на своју средину од утицаја ма ког социјалисте његовог времена, с тим што је Светозар Марковић увиђао значај и оних идеја које није дословце за Србију прихватао. Он каже: „комунизам није могуће применити, јер није могуће довести људе да живе потпуније у онаквим друштвима као што су хтели први проповедници марксизма... Али, комунизам је извео начела, на основу којих треба преображавати друштво и коме треба да тежи човечанство“. Или, његова оцена Париске комуне: „Ми не можемо бити сигурни да ће Комуна у овом тренутку победити, али смо тврдо уверени да ће *начело* комуне победити пре или после. Он има два силна помагача: *индустрију*, која непрестано ствара све крупније милионаре и многобројну сиротињу, и *науку*, која показује ову провалу друштвену и учи како да се она подпуни“. (Подвукла Р. Г.).

Што се тиче „злоупотреба“ идеја Светозара Марковића — да би се поткрепила једна у основи конзервативна политика или експонирао, као напредан, један лични, у основи сумњив политички став, остаје чињеница „да се мит ни из чега не ствара“, он увек има употребну вредност било у ком виду. Ово потврђује непрекидно обнављање интересовања за дело Светозара Марковића, па било да се прецењује или пориче његова вредност. Велико богатство идеја — иако често несрећених и недоречених — непрекидно инспиришу научнике и политичаре, пошто није било проблема или друштвеног питања којих се није дотицао: од економско-политичких до положаја жене у друштву (чак и дужности „стипендиста“ који се школују о „народном трошку“, одређујући њихове обавезе према народу, а не према „владама“⁽⁵⁷⁾). Наиме, почетком ове године (у марту 1970), Српска академија наука и уметности је организовала симпозијум поводом педесетогодишњице оснивања Комунистичке партије Југославије,

(57) „Зар се политичка начела државног питомца не смеју разликовати од политичких начела министара и владе уопште? Нашто се онда шаљу питомци да изучавају разне политичке и социјалне науке? (Отворено писмо г. Матићу, министру просвете Србије. *Сабрани списи*, књ. I, стр. 190).

са темом: *Развој социјалистичке мисли у Србији до 1919*. Од 23 поднета реферата, седам је посвећено искључиво Светозару Марковићу, док се и у осталим прилозима о другим питањима, додирују и његове социјалистичке идеје и утицаји на следбенике и настављаче.

Др Ружица Гузина

РЕЗЮМЕ

Некоторые послевоенные оценки идей и социалистического движения Светозара Марковича

О Светозаре Марковиче появилось много работ и до Первой мировой войны и в периоде между двумя войнами. В крупнейших трудах гражданской историографии и политической науки большинство его идей о необходимости преобразования сербского общества на социалистических началах признаны утопистическими и неоригинальными, т.е. перенятыми от других европейских писателей социалистов-утопистов, в частности от Чернышевского.

После войны с Социалистической Югославии появилась необходимость в критической переоценке раннее существовавшего мнения о Светозаре Марковиче, а также потребность в отведении достойного места не только его идеям в процессе развития „социалистической мысли“ в Сербии, но и ему, как первому социалисту на Балканах (и корреспонденту балканской секции Интернационала Маркса), имевшему и правильный взгляд на решение национального вопроса югославских народов.

В современных оценках особо подчеркивается актуальность его концепции о самоуправлении как „форме организации народной власти“. Но остались научно неисследованными утверждения, что некоторые из идей Светозара Марковича являются „утопистическими“. Этот пробел требует дальнейшего изучения его трудов, ибо в наше время социализм строится в некоторых частях света в условиях значительно большей отсталости чем находилась Сербия во время политической и общественной активности Светозара Марковича, т.е. в семидесятые годы XIX века.

SUMMARY

Some Postwar Appreciations of Svetozar Marković's Ideas and Socialist Movement

Much was written about Svetozar Marković both before and after World War I and between the two wars. In the most important books of the civil historiography and political sciences many of his ideas about the necessity of the transformation of the Serbian society on the socialist bases have been rated as utopistic and unoriginal, i.e. as adopted from other European writers — socialist utopists — Tchernishevsky in particular.

After the war the need was felt — in the socialist Yugoslavia — to review critically appreciations of and existing opinions about Svetozar Marković, and then to determine not only the right place of his ideas in the process of the development of the »socialist thought«, but his own place as the first Balkan socialist (and correspondent of Marx's International »Balkan«) whose standpoint was correct as to the solution of the national problem of the Yugoslav peoples.

The current opinions stress in particular the actual value of the concepts of the self-government »as pattern of organization of people's autho-

rity». But the remarks that some of Svetozar Marković's ideas are utopistic are still vague, and call for further research into his ideas, since at present building of socialism is under way in some parts of the world in more backward conditions than those in Serbia as the time of Marković's political and social activities, i.e. in the seventies of the XIXth century.

RÉSUMÉ

Quelques appréciations contemporaines portées sur les idées et le mouvement socialiste de Svetozar Marković

Un grand nombre de travaux a été publié sur Svetozar Marković tant avant la Première guerre mondiale que dans la période d'entre-deux guerres. Dans les ouvrages les plus importants de l'historiographie et de la science politique bourgeoise la plupart de ses idées sur la nécessité de procéder à la transformation de la société de la Serbie sur les fondements socialistes sont appréciées comme étant utopiques et dénuées d'originalité, c'est-à-dire qu'elles ont été puisées dans les oeuvres des autres auteurs européens socialistes utopistes — en particulier dans celles de Černiševski.

Après la guerre il était devenu nécessaire — dans la Yougoslavie socialiste — de procéder à l'appréciation critique des opinions formulées jusqu'à cette époque sur Svetozar Marković et ensuite de déterminer non seulement une place décente à ses idées dans le processus de développement de la «pensée socialiste» en Serbie, mais aussi en tant que premier socialiste dans les Balkans (et correspondant de l'Internationale de Marx «Balkan») qui avait des vues exactes sur la manière de résoudre la question nationale des peuples yougoslaves.

Dans les appréciations contemporaines c'est tout particulièrement l'actualité de ses conceptions sur les autonomies qui a été soulignée, en tant que «forme de l'organisation du pouvoir populaire». Mais les observations selon lesquelles certaines idées de Svetozar Marković ont le caractère «utopique» sont restées indéterminées. Ce manque de précision impose la nécessité de continuer à étudier ses idées, vu que le socialisme est édifié aujourd'hui dans certaines parties du monde où les conditions de développement sont bien plus en retard que celles dans lesquelles se trouvait la Serbie à l'époque de l'activité politique et sociale de Svetozar Marković, c'est-à-dire dans les années soixante-dix du dix-neuvième siècle.